

2013 szeptember Ról-ról

Almási Miklós: A Joyce-enigma (Takács Ferenc A hős és a kultusz, *The Hero and His Cult. James Joyce. L'Harmattan kiadó, Budapest, 2013.*)

Joyce, a nagy megosztó, Ulysses, a kultikus és elátkozott regény. Egyfelől vannak, akik ugyan nem olvasták (Szerb [Antal](#) , Karl Radek – ki az? – Lukács György), de nagy mellénnyel mondták róla, hogy vacak; másfelől vannak, akik elmerülnek stílusában, rejtett vagy épp gunyoros fordulataiban, epizódjaiban, és máig tudnak újabb és újabb zseniális írói dobásokat felfedezni benne. Bár Joyce korai regényét – *Ifjúkori önarckép* – befogadta a hazai kánon, az Ulysses valahogy fennakadt a nagyérdemű torkán – azaz se lenyelni, se kiköpni... ahogyan mondják. A regény korábbi kiadását – 1974, Szentkuthy Miklós fordítása – ugyan szegény Sükösd Mihály a hülye gyerek számára is érhető (és kedvet csináló) dolgozatokban vezette fel (be), de saját tapasztalatomból (környezetemből) tudom, hogy kevés sikerrel. Mégis, bár nagy nevek legyintettek rá, az azért átment, hogy itt valami nagyon nagy dolog történt, de elolvasni kissé terhesnek tűnt. Ennek ellenére mára már kezd bekerülni az olvasói horizontba. (Hadd említsem Békés Pál rádióváltozatát – 1987-ből –, mint a lassú felszívódás egyik állomását, no meg az új – kitűnő – Ulysses-fordítást.)

Takács Ferenc kétnyelvű esszé-kötete – gondol a nemzetközi publikumra is – hihetetlen apparátussal vezeti be Joyce életének rejtelseibe azokat, akik kíváncsiak a nagy regény „háttér-információira”, és osztja ki azokat, akik csak szavalnak róla (ellene), de a művet-írórt nem is ismerik. De nagylelkű is tud lenni. Szerb Antalról tudja, hogy nem olvasta végig a regényt, mégis megjegyzi: hogy „attól a gondolattól is nehéz szabadulnom, hogy a *Pendragon legenda*, még inkább az *Utas és holdvilág* olyan könyvek, mintha Stephen Dedalus írta volna őket.” Telitalálat.

Takács nevéhez fűződik a hazai Joyce-kultusz berobbantása. Így például a szombathelyi Joyce-mulatság (Bloomsday), mármint hogy a főszereplő – Leopold Bloom – Virág Leopoldként a város szülötte, vagyis hogy Joyce ide is köthető, és van mit ünnepelni. A kultusz és az ünneplés segített. A nemrég megjelent fordítás aztán áttörést hozott a regény és a szerző befogadásában. (Kalaplengetés a Magyar James Joyce Műhely szerzőinek, Gula Mariannának, Kappanos Andrásnak, Kiss Gábor Zoltánnak, Szolláth Dávidnak meg az Európa kiadónak.)

Mondom, Takács Ferenc nem tétovázik: kimondja azt a jobbra eltitkolt filozófusok szerint, hogy a fellengzős tisztelet mögött ott lapul az ignorancia – nem olvasták, félbehagyták, miközben „értő módon” fecsegték róla –, a jobbak nem értették finomságait, humorát, erotikus – meg filológiai – utalásait. Vagyis, a Joyce-mű *befogadásának kálváriáját* írta meg. Ahogy én tudom, nyilvánosan még nem került terítékre ez a fura kettősség (lelkes tisztelet, amit szégyenlős „ellafolás” kísér). Na, jó, verem itt a mellem a bűntudat okán, de a regénynek másutt sem volt sima útja a siker felé. Amerikában egy 1933-as bírói döntés nyomán lehetett csak hozzáférhető – akkor sem teljesen –, Angliában is sokáig B-listán szerepelt (paráznaság miatt, merthogy a regényben „rémek” dolgok teregetődnek ki: maszturbálás, kefélés, hitves erotikus álmodozásai, hugyozás), és hazájában is kicenzúrázták. Mai szemmel persze felfoghatatlan ez a betiltás... Így aztán a regény előbb jelent meg Párizsban – ha jól tudom, 1922-ben –, mint hazájában vagy angol nyelvterületen. Mellékesen amerikai barátaim, akik lelkesen ünneplik a Bloomsdayt titokban bevallják, hogy a regényt, azt nem bírták. (Igaz, csak a bűnösök, a „lelkesek” ott is minden akarnak tudni az Ulysses utalásainak – humorának – titkairól.)

Persze a „művelt” olvasó titkolt ignoranciáját messze felülírja az Ulysses körülvevő kultusz, kezdetben, kis körben, aztán egyre nagyobbban, és nemcsak az íreknél, nálunk is, másutt is. Mély igazság, hogy kultusz nélkül nincs jól kibélelt befogadási élmény. Takács könyve ezt „fordítja” le (be) az értelmiségi tudatba. (Mellesleg egyik elindítója az általában vett irodalmi kultusz irodalomtörténeti, -elméleti kutatásának.)

Közben azon ámulok, hogyan lehet Joyce-filológiából ennyit tudni. Jó, a Bloomsday jó hivatkozási pont (június 16. – fontos dátum Joyce életében), de hogy az azt megelőző nap meg a még korábbi napon mi történt, az már kutatói teljesítmény. (Feleség előbb lemondta, aztán kissé sleppelve, mégis eljött a randira, és attól számít az örök hűség.) Vagy egy másik tény: meddig lakott az író a Martello-toronyban (helyszínileg itt indul a regény, de önéletrajzi elemként is szerepel). Takács képes arra, hogy ezeket a voltaképp száraz adatokat izgalmasan adja elő, vagy még inkább, kiemelve, közel hozza az olvasóhoz Joyce iróniáját, gyilkos humorát, rejtett vicceit. (A klasszikusnak ezek a vonásai számomra is újdonságként hatottak, a tisztelet meg a tudatlanság elfedte a legfontosabbat, hogy Joyce majd mindenből dupla fenekű poént csinált – „nagy irodalmat” és szarban kavarázó, blaszfém többértelműséget.) Igazi „fan”, mondanád, ám közben ír egy szarkasztikus esszét a Joyce-iparról – a kultusz kommercializálásáról –, hogy ez is, mint annyi más dolog, üzlet lett, és hogy mi minden települ rá az évfordulóra, a figurára, a regény mítoszára: idegenforgalom, kutyüvés, konferenciaturizmus.

És akkor a legenda. Hogy ti. Horthy Polában (haditengerészeti kikötő a k. u. k. idején, ma Pula) angol nyelvleckéket vett Joyce-tól, aki a Berlitz-nyelviskolában tanított. Makacs a legenda, akár még bizonyíték is található rá (amit, ha jól tudom, Békés Pál kanyarított a PIM egyik kiállítására). Merthogy milyen szép is a történelem. Nem elég, hogy Bloom magyar, még a kormányzó (akkor sorhajóhadnagy) is haverkodik a mitologikus szerzővel, qua a nyelvórák kapcsán. Takács utánamegy a történetnek, minden alkatrészét kézbe veszi, megvizsgálja, és briliáns módon cáfolja, végül beidéz Cserna Szabó András fiktív beszélgetését, hogy ti. ez a leckésdi nem történt meg, csak hát „a magyarok szeretik a legendákat”. Hajjaj, nagyon is. A dologból annyi a valóság, hogy Joyce Triesztben élt egy darabig, a Berlitz-iskola a trieszti-polai katonatisztekre fókuszált, és az iskolában volt egy hölgy, aki horvát nyelvre tanította a lovastengerészt. Az iskolában Joyce csak pénzt keresett, a tanárnővel talán találkozott, Horthyval látásból sem ismerték egymást.

Ezek a legendák gyorsan felszívódnak, és makacsul tartják magukat (Takács több olyan hazai alkalmat is idéz, amikor konferenciákon bukkan elő ez a Horthy-epizód). Ez a mese azzal párosul, hogy egyébként hazánkban nemigen alakult ki Joyce-kultusz. De ha már itt nem,

engem az a probléma izgat, hogy a Joyce-t körülvevő nemzetközi mitologikus-kultikus atmoszférában találunk-e anekdotáknál fontosabb irodalmi-esztétikai kapcsolódási pontokat a kor nagyjai és az ír óriás között. Mondjuk, köztudott az az irodalomtörténeti legenda, hogy Beckett Párizsban Joyce titkára volt – de hogy a titkárkodás hogyan befolyásolta az írásmódját, arról fogalmam sincs. (A kutatások szerint a „titkárság” se biztos már, de hogy jó viszonyban voltak, az tuti.) Az esztétikai szférából említeném a legnyilvánvalóbbat, a joyce-i időkezelést. Ahogy körülnézek a neten, van egypár kutató, aki Mannban „álrúhá Joyce-t” lát. (*By the way*: ha Lukács vak volt is az Ulyssesre – hiszen ő is a regényt „nem olvasók” közé tartozik –, Mann dolgozatában, a Doktor Faustus időkezelésében – ha rejtve is – céloz a joyce-i időstruktúrára. Annak ellenére, hogy az irodalomtörténet szerint Mann nem olvasta a regényt, ám kritikai hírével, felháborodásokkal, lelkesedésekkel nyilván találkozott.) Párhuzamokra szokás hivatkozni (pl. Hermann Hessére), de átnyúlásokról, szellemi hatásokról keveset tudunk.

A szöveg sem egyszerű. (Takács egyik dolgozata közli azt a fura adatot, hogy mikor Hans Gabler és munkatársai 1984-ben kijöttek az Ulysses kritikai kiadásával – a korábban létező kettő-három [netán négy] kiadás mellé –, abból cirkusz keletkezett, mert Gablerék korrekciói több hibát ültettek bele a regénybe, mint amivel korábban találkozni lehetett. Hát forr a világ, szó, ami szó...)

Takács fontos dolgokat ír a „sokféle” joyce-i prózatechnikáról. A legnagyobb hatást a regény már említett zárófejezete fejtette ki, de van itt más, kevésbé lestrapált újítás is. Az Ulyssesben „találunk könyvdráma formában megírt fejezetet, akad, amelyik lányregény-limonádék formáját és szellemét utánozza, néhol pedig klasszikus metrumokat követő, tisztán zenei hatásokra törő szöveggé válik a joyce-i nyelv. (...) Az Ulysses... a lehetséges stílusok és elbeszélésmódok enciklopédikus összegyűjtése, sajátos célú elidegenítése, azaz stílusként és elbeszélőmódként, tehát leíró értékében korlátozott, konvencionális és esetleges nyelvi formaként való felmutatása és leleplezése” – írja egyik tanulmányában. Hát erről szívesen olvastam volna többet, a Joyce-enigma számomra itt kezdődik: ha ennyi minden felett tudott parodizálni, ha ennyiféle irodalmi nyelvi játékot tudott kompozicionálisan beépíteni regényébe, az maga a regényírás forradalma. Hol keressük hatásának nyomait? Vagy tényleg csupán szinguláris jelenség, ahogy egyes Joyce-kutatók állítják – egyszer volt, és nem is lehet folytatása? Nem akarom elhinni. Arra gondolok, hogy mennyi irodalmi fogás, forma meg struktúra született (vagy lett kipróbálva) ebben az egyetlen regényben. A Molly-fejezet hosszú *stream of conscious-je* egészen döbbenetes, főképp, ha – mint Takács utal rá – az azt megelőző katekizmusfejezettel vetjük egybe, ami maga a szikár próza. Ja, és ha a mai posztmodern szcénából tekintünk vissza erre a monológfejezetre: központozás nélkül, csapongó gondolatok, benyomások, gúnyolódás, vicc, irónia, erotika, orgazmusképzélgés és persze fájdalom kevercséből áll össze ez a regényt záró fejezet. Ha valaki itt kezdené az olvasást, bizton kedvet kapna a regényegészhez – részint hülyére röhögné magát, részint ámulna, mi minden született akkor ebben a könyvben a modern irodalom eszközeiből. Ha az ember kínjában körülnéz, és kicsit erőlteti a „szellemtörténeti hatás” fogalmát, egypár nagy regény jut a keze ügyébe. Ugye az Ulysses első (kalóz?) kiadása 1922-ben látott napvilágot Párizsban, na most akkor – jókora naivitással – említeném Döblint (Berlin, Alexanderplatz, 1929), a húszas-harmincas évek párizsi amerikai kolóniájából Henri Millert (*Tropic of Cancer*, 1934), távolról ugyan, de Gide-et és a Pénzhamisítókat is (1925) – bár az ún. „hatás” elektromos áramát nem tudnám bizonyítani. (Volt-e ilyen egyáltalán, vagy csak én szeretném ezt belelátni a regényfolyamatokba? – nem tudom.) Avitt szellemtörténeti fogalommal azt mondanám, hogy a Joyce-regény „belekerült a levegőbe”, és máig akadnak, akik (akár öntudatlanul is) tőle kapnak ihletet. Látszik persze, hogy laikus vagyok a Joyce-kutatás szakmájában, de valahogy engem ez a „légvezetékes” (vagy földalatti) hatás izgat, ez az az *enigma*, amire ez írás címében céloztam. Takácsot arra biztatnám, hogy ennek felfejtésére is tegyen kísérletet, mert a mostani esszé sorozatából nekem ez hiányzik. Mert hát, ki más tudna ezekre az esztétikai-

narratológiai áttételekre ráérezni? Biztos vagyok benne, hogy meg fogja csinálni, mert ha ő nem, akkor a Joyce-enigma is megfejtetlen marad. Hogy egyfelől itt a kultusz meg a XX. század egy legnagyobb regénye (lelkes olvasótáborral), másfelől meg ott van a regényt félretevők, végig nem olvasók, elő nem vevők – de tisztelettel hajlongók – száma. Nagy talány – Takácsra vár a megfejtés.

Takács e szakma kiemelkedő tudósa. Könyvéből nekem mégis azok az esztétikai utalások, minielemezések tetszenek, amelyekben túlmegy a filológián, adatoláson, és az írástechnika (narratológia) területére merészkedik. Igaz, azt is írja, hogy a mai Joyce-kutatást ezek a dolgok már nem érdeklik. Kár.

Takács Ferenc A hős és a kultusz, The Hero and His Cult. James Joyce. L'Harmattan kiadó, Budapest, 2013, 222 oldal, 2200 forint.

Tetszik Az ismerőseid közül te lehetsz az első, akinek ez tetszik.

Kapcsolódó írások:

1. **Almási Miklós: Amit látsz (Hornyik Sándor: Idegenek egy bűnös városban. Művészettörténetek és vizuális kultúrák. Budapest, 2011, L'Harmattan kiadó.)** A címlapon a szomorú Bruce Willis egy 45-ös Magnummal a...
2. **Almási Miklós: A szabadság kézikönyve (Jean-Paul Sartre: A lét és a semmi. Egy fenomenológiai ontológia vázlat. Fordította Seregi Tamás. Budapest, 2006, L'Harmattan Kiadó.)** Almási Miklós A szabadság kézikönyve Hatvanéves. Vastag könyv, tömény filozófia...
3. **Almási Miklós: A Gépezet szelleme (Csepeli György: A hatalom anatómiája. Kossuth Kiadó, 2013, Budapest.)** A hatalom filozófiai-szociológiai kézikönyve, tartalomjegyzéke, eszközei, pszichikai feltételei: minden, amit...
4. **Almási Miklós: A modern „képnézés” fordulata (Manet és tsai...) (Ross King: Párizs ítélete. Az impresszionizmus születésének évtizede. Budapest, 2013, Park Kiadó.)** Elképzelni se tudjuk, milyen lehetett az a Párizs és az...
5. **Takács Ferenc: “...mert annyit érek én...” (Ferencz Győző: Radnóti Miklós élete és költészete. Budapest, 2005, Osiris Kiadó. 810 oldal, 4500 forint.)** Takács Ferenc “...mert annyit érek én...” Annak idején, még...

Cimkék: Almási Miklós